

Е.А. Жалмагамбетов *¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
E-mail: yerlan_bek@mail.ru

СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНАН КЕЙІНГІ ШАРУАЛАРДЫҢ ТҮРМЫСЫ МЕН ТАБЫСЫ

Аңдата

Ұлы Отан соғыстан кейінгі онжылдықта қираған шаруашылықты қалпына келтіру жұмыстары мемлекет үшін маңызды болды. Халықтың әл-ауқатын көтеру, экономикалық инфрақұрылымды қалпына келтіру қыруар қаражат пен ресурстарды талап етті. Қалалар мен зауыт-фабрикаларды қалпына келтіру мақсатында әскер қатарында болған жауынгерлерді демобилизациялау шешім қабылданды. Жоспарлан-ған жұмыстардың ішінде ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру да маңызды мәселе болды. Колхоз бен совхозға жүктелген жұмыстар өте күрделі болды. Өнімділікті арттыру үшін мемлекет әкімшіл-әміршіл әдістерді қолдана бастады. Ауылдық аймақта өмір сүрген шаруалардың әлеуметтік жағдайы ауыр болды. Колхоз мүшелері өздерінің еңбегі үшін жалақыны ақшалай алмады. Әрбір колхоз мүшесі жоспар бойынша еңбеккүн өтеу қажет болды. Егерде бекітілген еңбеккүнді өтемеген шаруалар әкімшілік, қыл-мыстық жауапкершілікке тартылды. Осындай ауыр жағдайларда шаруалар барынша мемлекеттік шаруа-шылықты қалпына келтіру үшін еңбек етті. Қалалар мен зауыттарды қалпына келтіру үлкен қаржылық шығындар мен жұмыс күшін қажет етті. Елге жұмыс күші қажет болғандықтан, демобилизациядан кейін майдангерлер зауыттар мен фабрикаларда жұмыс істей бастады. Қалаларды азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру қажет болды.

Кілт сөздер: Қазақстан, шаруалар, колхоз, совхоз, еңбеккүн, сталинизм, әлеуметтік тарих, күнделікті өмір тарихы

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен "соғыстан кейінгі онжылдықтағы Қазақстанның шаруалары: әлеуметтік трансформация және күнделікті өмір" АР08052897 жобасын іске асыру аясында дайындалды

Жалмагамбетов Е.А. *¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан
E-mail: yerlan_bek@mail.ru

ДОХОДЫ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КРЕСТЬЯН ПОСЛЕВОЕННОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ

Аннотация

В послевоенное десятилетие работы по восстановлению разрушенного хозяйства были важны для государства. Повышение благосостояния населения, восстановление экономической инфраструктуры потребовали колоссальных средств и ресурсов. С целью восстановления городов и заводов-фабрик было принято решение демобилизовать солдат, которые находились в рядах армии. Среди запланированных работ важным вопросом стало и повышение производительности сельского хозяйства. Работа, порученная колхозу и совхозу, была очень сложной. Для повышения производительности государство стало использовать административно-командные методы. Социальное положение крестьян, проживавших в сельской местности, было тяжелым. Члены колхоза не получали за свой труд заработную плату наличными. Каждый член колхоза должен был отработать по плану. Крестьяне, не погашавшие установленный трудовой стаж, привлечены к административной, уголовной ответственности. В таких тяжелых условиях крестьяне трудились, чтобы максимально восстановить государственное хозяйство. Восстановление городов и заводов требовало больших финансовых затрат и рабочей силы. Поскольку стране требовалась рабочая сила, после демобилизации фронтовики начали шли работать на заводах и фабриках. Чтобы обес-печить города продуктами питания, необходимо было повысить продуктивность сельского хозяйства.

Ключевые слова: Казахстан, крестьяни, колхоз, совхоз, трудодни, сталинизм, социальная история, повседневная история

Статья подготовлена в рамках реализации проекта АР08052897 «Крестьянство Казахстана в послевоенное десятилетие: социальная трансформация и повседневность» при финансовой поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан

INCOMES AND SOCIAL STATUS OF PEASANTS POST-WAR DECADES

Abstract

In the post-war decade, the restoration of the destroyed economy was important for the state. Improving the welfare of the population and restoring the economic infrastructure required enormous funds and resources. In order to restore cities and factories, it was decided to demobilize soldiers who were in the ranks of the army. Among the planned works, an important issue was the increase in agricultural productivity. The work assigned to the collective farm and the state farm was very difficult. To increase productivity, the state began to use administrative and command methods. The social situation of peasants living in rural areas was difficult. The members of the collective farm did not receive cash wages for their work. Each member of the collective farm had to work according to the plan. Peasants who have not repaid the established work experience are brought to administrative and criminal responsibility. In such difficult conditions, the peasants worked to restore the state economy as much as possible.

Keywords: Kazakhstan, peasants, collective farm, state farm, workdays, Stalinism, social history, everyday history

The article was prepared within the framework of the project AP08052897 "The peasantry of Kazakhstan in the post-war decade: social transformation and everyday life" with the financial support of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Кіріспе. Соғыстан кейінгі жылдары еліміз азық-түлікке мұқтаж болды. Соғыс жылдарында индустриалды аймақтар, соғыс қимылдары жүрген үлкен қалалар қатты зардап шекті. Қалалар мен зауыттарды қалпына келтіру үлкен қаржылық шығындар мен жұмыс күшін қажет етті. Елге жұмыс күші қажет болғандықтан, демобилизациядан кейін майдангерлер зауыттар мен фабрикаларда жұмыс істей бастады. Қалаларды азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру қажет болды. Елге үлкен көлем қажет болды. Азық-түлікпен қамтамасыз етудің негізгі өзегі колхоздар (ұжымдық шаруашылық) мен совхоздар (кеңестік шаруашылық) болды. Ұжымдық шаруашылықтар-бұл ұжымдық ауыл шаруашылығы үшін құрылған кәсіпорын. Бастапқыда "колхоз" сөзі шаруашылықтардың үш түріне ортақ атау болды: жерді бірлесіп өңдеу серіктестіктері, ауылшаруашылық артельдері, ауыл-шаруашылық коммуналары. 1938 жылға қарай КСРО-да ауылда ұжымдық өндірістің бір ғана түрі қалды-ауылшаруашылық артельдері, олар кейіннен колхоздар деп аталды.

Ауылшаруашылық артельдері өндірістік кооперативтер болды. Оларға кірген кезде қатысушылар өздерінің өндіріс құралдарын (мал, ауылшаруашылық техникасы, құрал-саймандар, тұқымдар, ғимарат-тар және т.б.) заңды тұлғаның ұжымдық меншігіне өтеусіз берді (әлеуметтендірді). Жер учаскелері жеке пайдаланудан шығарылды, біріктіріліп, колхоздарға шексіз өтеусіз пайдалануға берілді, мемлекеттік меншікте қалды. Отбасының жеке меншігінде шағын (орта есеппен 0,5 га) жеке учаскесі бар тұрғын үй, бір сиыр, онға дейін ұсақ жануарлар мен құс қалуы мүмкін еді. Артельдің әр мүшесі оның тең иесі болғанына қарамастан, қызмет нәтижесі корпоративтік құқықтарды (мүліктік үлес, үлес) ескерместен еңбек үлесіне байланысты бөлінді. Орындалған жұмыс көбінесе ақшамен емес, жұмыс уақытының шығындарымен – ауылшаруашылық өндірістік цикл аяқталғаннан кейін өнім мен кірісті бөлу кезінде қызметкерге тиесілі үлесті жинақтаған және қалыптастырған жұмыс күндерімен бағаланды. 1966 жылға-қарай жұмыс күндеріндегі есеп және заттай төлемдер барлық жерде ақшалай формаларға ауыстырылды. Советтік шаруашылық (совхоз) – КСРО-дағы мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорны. Шаруалардың өз қаражатына құрылған шаруалардың кооперативті бірлестіктері болып табылатын колхоздардан айыр-машылығы, совхоз мемлекеттік кәсіпорын болды. Совхоздарда жұмыс істейтіндер ақшалай жалақы ала-тын жұмысшылар болды, ал колхоздарда 1960 жылдардың ортасына дейін жұмысшылар пайдаланылды.

Әдістер мен материалдар. Негізгі материалдар-бұл шаруалардың тұрмыс-тіршілігін қарастырған кеңестік және ресейлік тарихшылардың жұмыстары және архивтік деректер. Кеңестік тарихнамада бұл тақырып зерттелінген еді. Онда, басқа зерттеу жұмыстарында сияқты, социализмнің идеологиясы мен догмалары көрініс тапқан. Қазіргі таңда ресей тарихнамасында қарапайым шаруаның өмірі мен күнде-лікті тыныс тіршілігіне қатысты зерттелінген жұмыстар жиі кездеседі.

Зерттеу жұмысында салыстырмалы талдау қолданылды. Сондай-ақ тарихи-типологиялық әдіс қолданылды Тарих ғылымында тарихи – типологиялық әдіс жаппай тарихи объектілер мен құбылыстарды зерттеу үшін қолданылады, оның негізгі міндеті – әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени тарихи типтерді анықтау және талдау. Салыстырмалы талдау кеңестік және ресейлік ғалымдардың зерттеулеріндегі динамика мен жалпы ұқсастықтарды анықтауға көмектеседі.

Талқылау. 1935 жылы ауылшаруашылық артельдерінің жарғысы қабылданды. Бұл жарғы колхоздық құрылыстың негізгі құжаты болды. Бұл жарғыда артельдің (колхоздың) әр мүшесіне жеке қосалқы шаруашылық беру туралы мәселе талқыланды. Әрбір артельге аудандық атқарушы комитет жерді мерзім-сіз пайдалануға мемлекеттік акт берді, онда артельдің пайдалануындағы жердің мөлшері мен нақты шекаралары белгіленді. Мемлекет тарапына берілген акт жерлерді қысқартуға жол бермеді. Тек қана жерлерді ұлғайтуға немесе мемлекеттік қордың бос жерлері есебінен, не болмаса жеке-дара иеленушілер алатын артық жерлер есебінен ғана өзгертуге мүмкіндік берді. Ұжымға үлестірілген жер алқаптарынан әрбір шаруашылық ауласына қажетті пайдалануға үй жанындағы жер (бақ, бау бақша) түрінде шағын учаске жерлер бөлінді.

Колхоз ауласының жеке пайдалануындағы үй маңындағы жердің көлемі (тұрғын үй-жайлар үшін арналған жерді есептемегенде) 1/4 гектардан 1/2 гектарға дейін, ал жекелеген аудандарда 1 гектарға дейін, КСРО-дағы егіншілік халық комиссариатының нұсқаулары негізінде одақтас республикалардың егіншілік Халық комиссариаттары белгілейтін облыстық және аудандық жағдайларға байланысты өзгеруі мүмкін еді [1]. Орташа алғанда, колхоздың әр мүшесіне 25 соткадан 50 соткаға дейін тиесілі жер бөлініп отырды. Әрбір колхоздық жеке шаруашылық қосымша табыс таба алатын. Бірақ қалаларды жұмыс істеген жұмысшыларға қараған ауылдық жерде тұратын адамдардың табысы аз болды. Ауыл шаруашылығы саласының еңбеккерлерке мемлекет тарапынан қолдау аз болды. Мұндай жағдайдың нәтижесінен пайда болғандығы туралы табиғи сұрақты большевизм идеологиясынан табуға болады. Кеңес өкіметінің қалыптасуының алғашқы жылдарында партия ішіндегі күрес жүріп жатты. Кеңес Одағының идеологиясы тұрғысынан пролетарлық революция, капиталистер мен жұмысшылардың қарама-қайшылығы туралы мәселе бірінші кезекте тұрды. 1920 жылдары билік үшін күрес кезінде "тұрақты революция" идеялары болды. Бұл идеяның мәні шаруалардың революцияға және жаңа қоғам құруға белсенді тарту. Бірақ барлық идеологиялық күрес пен революциялық процесс қалаларда жүрді. Ауылдық жерлерді шаруаның күнделікті өмірі бір-қалыпты жүрді. Қалаларда тұратын және жұмыс істейтін адамның басты проблемасы-тұрғын үй мен жұмыс табу. Сондықтан ол саяси процеске белсенді араласады. Ол жиналыстарға, митингтерге қатысады. Қалалардағы өмір сүру өте қиын еді. Өйткені, қалада адам қаланың барлық инфрақұрылымына тәуелді. Мысалы, азық-түлік сатып алу үшін ол базарға немесе дүкенге барады. Әлеуметтік маңызы бар орындардың (дүкендер, базарлар және т.б.) үздіксіз жұмыс істеуі үшін муниципалитет (қала әкімшілігі) жауап береді. Бұл қала тұрғыны немесе жұмысшы өміріндегі саяси аспектілердің бірі. Шаруа ауылда жұмыс істейді. Большевиктердің үш негізгі тезисі болды: жұмысшыларға – зауыттар, халыққа – нан, шаруаларға – жер. Ауылдағы шаруа үшін өмірдегі ең маңызды жер екенін бәрі түсінді. Жерді иеленген шаруа белгілі бір дәрежеде автономды бірлікке айналады. Шаруаның үй салуға арналған жері бар, өзін-өзі азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін жері бар, қалған тұрмыстық қажеттіліктерге ақша табуға арналған құралдары да бар. Мұны большевиктер 1920 жылдардың басында түсінді. Шаруа саяси өзгерістердің белсенді қатысушысы болған жоқ. Сондықтан Кеңес үкіметінің тірегі жұмысшы табы болды. Осы жағдайды түсінген большевиктер ауылдарды кеңестендіруге кірісті. Кеңес үкіметіне азық-түлік қауіпсіздігі қажет болды. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін ауылшаруашылық артельдерді құру жұмыстары басталды. Эксплуатацияға қарсы (капитализмге қарсы) күрес шаруалардың эксплуатациясына ауысты. Өндірісті жылдам дамытуға арзан, кейде тегін жұмыс күші ауадай қажет болды. Бұл жұмыс күшіне арзан, әрі сапалы азық-түлік керек еді. Сондай-ақ, қалалардың урбанизациясы үшін азық-түліктің қолжетімділігі, қауіпсіздігі маңызды аспектілердің бірі саналды. 1935 жылдың ақпан айында колхозшы-екпінділердің 2-ші Бүкілодақтық съезі өтті. Осы өткен съезде жарғы қабылданды. Жарғыда колхоздар мен совхоздарды ұйымдастыру-дың маңызды аспектілері айқындалды. Бастапқыда колхоздар мен совхоздар ауылшаруашылық артельдер ретінде құрылды. Шағын жеке шаруашылықтың артта қалуы, жоғары еңбек өнімділігін құру және осылайша колхозшылардың жақсы өмірін қамтамасыз ету үшін жарғының рөлі маңызды болу қажет еді.

Шаруаның жалақысы ауылшаруашылық кәсіпорынның ұйымдасуына байланысты болды. Бірақ соғыс жылдарынан кейін де «жұмыс күндері» нақты ақшаның орнында пайдаланды. «Еңбек күндерін» орындау бойынша нормативтер болды. Колхоз мүшелеріне жалақы есептелмеді. Орындалған жұмыстардың есебі «жұмыс күндерінде» жүргізілді. Сонымен қатар, жұмыс күндеріндегі бірдей жұмыс үшін төлемдер әртүрлі аудандарда ғана емес, көрші шаруашылықтарда да айтарлықтай

ерекшеленуі мүмкін еді. Мемлекет алдындағы міндеттемелерді орындағаннан кейін (міндетті түрде жеткізу, машина-трактор станцияларының қызметтері үшін заттай төлем енгізу, тұқым несиелерін қайтару, тұқым және жемшөп қорларын қалыптастыру, өнімнің бір бөлігін мемлекетке немесе колхоз нарығына сату) егіннің қалғаны колхозшылар арасында бөлінді. Әдетте, оның таралуы жылына бір рет болды. Колхозшы өзінің жылдық жұмысы үшін колхоздың жылдық кірісінің үлесін оған есептелген жұмыс күндеріне пропорционалды түрде алды (негізінен заттай түрде астық, сирек басқа ауылшаруашылық өнімдері). Жұмыс күнін берудің бірыңғай нормалары болған жоқ. Жұмыс күні үшін алынған көлем колхоздың иелігінде қалған мүлікке байланысты болды. Еңбекке жүздеген грамнан бірнеше килограмға дейін астық таратылуы мүмкін [2].

Шаруалар жалақыны орындалған жұмыс күндері, колхоздар мен совхоздар шығарған белгілі бір өнімдер бойынша алды. Сондай-ақ, жұмыс уақыты уақытпен ғана емес, сонымен бірге осы уақыт ішінде жасалған жұмыс мөлшерімен де анықталды. Егер колхозшы дайындалған шөп, кесілген отын және т.б. саны бойынша белгіленген норманы орындамаса, онда оған толық «жұмыс күні» қойылмады. Сонымен қатар, норманы орындамағандармен толық есептесуге тыйым салынды. Олар күнделікті айыппұлдарды $\frac{1}{4}$ еңбек күніне және басқа да жазаларға тартылды. 1939 жылы еңбек тәртібін нығайту үшін жұмыс күндерінің ең төменгі нормасы енгізілді: КСРО-ның оңтүстік аймақтарында – жылына 100 күн, солтүстікте – 60, қалғандарында-80. Норманы орындамағандарға колхоздан аластату, үй учаскелерінен айыру және тіпті көшіру қауіпі төнді. 1942 жылы бұл нормалар сәйкесінше 150, 100 және 120 күнге дейін өсті және содан бері азаймады. Еңбек күндерін толық орындалмаған шаруалар қылмыстық жауапкершілікке тартылды. 12 жастан 16 жасқа дейінгі балалар үшін міндетті 50 жұмыс күні пайда болды. Бірақ орындамағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартпады [3].

Қосалқы шаруашылыққа (шаруаның жеке участкісіндегі өнімге) салынатын салық колхозшылар үшін ауыр еді. Колхозшылардың кірісін есептейтін нормалар болды. Колхозшылардың еңбек күндері бойынша колхоздардан алатын табыстарына ақшалай және заттай нысанда ауыл шаруашылығына салық салынбады. 1939 жылғы 1 қыркүйектегі ауыл шаруашылығы салығы туралы Заңның 23-бабы мынадай редакцияда жазылған: "23-бап. Шаруашылыққа жеке еңбегімен қатысатын, отбасының еңбекке қабілетті мүшелері жоқ егде жасына байланысты еңбекке жарамсыз колхозшылардың шаруашылықтары (60 және одан да көп жастағы ерлер, 55 және одан да көп жастағы әйелдер) есептелген салықтың 50%-ын төлеуден босатылады. Бұл жеңілдік колхозшылардың шаруашылықтарымен тең негізде ауылшаруашылық салығы салынатын колхоз мүшелері емес шаруашылықтарына қолданылады" [4]. Колхоздан шыққан (шығарылған) шаруалар колхоздан шыққан (шығарылған) уақытына қарамастан, жеке-дара шаруа қожалықтарымен бірдей негізде ауыл шаруашылығы салығын төлеуге тиіс еді. Егер колхоз ауласының құрамында отбасының еңбекке қабілетті жекелеген мүшелері колхоз мүшелері болып тұрмаса немесе колхоздан шығып қалса (шығарылса) және жалданып жұмыс істемесе, онда мұндай шаруашылықтан салықтың есептелген сомасы 20 пайызға артты [5].

КСРО Министрлер Кеңесінің 1948 жылғы 19 сәуірдегі «Колхоздарда ұйымдастыруды жақсарту, өнімділікті арттыру және еңбекақы төлеуді реттеу жөніндегі шаралар туралы» қаулысында колхоздарға кірістерді бригада жинаған егінді ескере отырып, ал бригадаларда – жоғары өнім алған бригадалар мен буындардың колхозшылары сәйкесінше алуы үшін бөлу ұсынылды. 1950 жылдардың ортасына дейін орташа жұмыс күні өнеркәсіптік жұмысшының орташа күндік жалақысының шамамен 36% құрады. Жыл қорытындысы бойынша колхозшы совхоз жұмысшысына қарағанда 3 есе, ал өнеркәсіп жұмысшысына қарағанда 4 есе аз жалақы алды. КОКП ОК мен КСРО Министрлер Кеңесінің 1956 жылғы 6 наурыздағы қаулысы негізінде колхоздардың есептеу және төлеу әдістеріндегі дербестігі кеңейтілді. 1956 жылы жаңа «ауылшаруашылық хартиясының» енгізілуімен колхоздар ең аз жұмыс күнін өз бетінше белгілеу құқығына ие болды. Көптеген колхоздарда еңбекақы төлеу нысандары қабылданды, бұл 1948 жылғы 19 сәуір-дегі қаулымен ұсынылған тәртіптен айтарлықтай ерекшеленді. 1958-1959 жылдары колхоздардың ақша-лай кірістері едәуір өсті. Көптеген колхоздар ай сайынғы аванс түрінде төлеу үшін ақшалай және заттай қорлар құра бастады, ал жылдың соңында түпкілікті есеп айырысу жүргізілді. КОКП ОК және КСРО Министрлер Кеңесінің 1966 жылғы 18 мамырдағы «колхозшылардың қоғамдық өндірісті дамытуға материалдық қызығушылығын арттыру туралы» қаулысымен колхозшылардың еңбек күндерінің орнына қосымша ақы мен сыйлықақы алу құқығын қоса алғанда, кепілдендірілген жалақы енгізілді. Қосымша ақы мал шаруашылығының өнімділігі мен өнімділігі жоспарын жұмыс күндеріне арналған кірістерден асыра орындағаны үшін берілді. Колхоз жұмысшының барлық түрлері олардың қиындықтары мен күрделі-лігіне байланысты тоғыз разрядтық торға сәйкес қарастырылды. Бірінші санатқа ең жеңіл және ең аз білікті жұмыстар

кіреді - олар жарты жұмыс күнінде бағаланады; тоғызыншы санат бойынша ең қиын және жоғары біліктілікті қажет ететін жұмыстар бағаланды – олар үшін 2,5 жұмыс күні болып белгіленді.

Еңбек күнінің құны ұжымшар мемлекет алдындағы өз міндеттемелерін орындағаннан, қоғамдық қорлар құрғаннан және ауыл шаруашылығы дақылдарының жоғары шығымдылығы мен мал шаруашы-лығының жоғары өнімділігі үшін қосымша еңбекақы төлеу тәртібімен тиесілі өнім бөлінгеннен кейін айқындалады. Осыдан кейін қалған және колхозшылар арасында бөлуге жататын өнімдер мен ақшалай кірістер колхозға жұмсалған жұмыс күндеріне байланысты бір жұмыс күнінің заттай және ақшалай құнын анықтады.

«Жұмыс күні» (еңбеккүн) жеке колхозшының жұмыс күні ішінде жұмсаған жұмыс уақытының өлшеуіші болып табылмайды. Еңбеккүн - бұл колхоздың әр мүшесі колхоздың қоғамдық өндірісіне салған еңбек саны мен сапасының өлшеуіші. Жұмыс күні ішінде білікті жұмыс істейтін колхозшы (мысалы, тракторшы) күніне төрт немесе одан да көп жұмыс күнін жасай алады, ал біліктілігі жоқ жұмысшы (мысалы, күзетші) толық жұмыс күнінде тек жарты жұмыс күнін ала алады. Жұмыс күні колхозшының колхоздық кірістерге құқығын анықтады: колхозшы неғұрлым көп және жақсы жұмыс істесе, соғұрлым оған жұмыс күндері есептеледі. Жұмыс күні колхоздағы еңбек өлшемі бола отырып, сонымен бірге жалақы өлшемі ретінде қызмет етеді [6, 83 б.]. КСРО Министрлер Кеңесінің 1948 жылғы 19 сәуірдегі қаулысымен колхоздарда өндіріс нормалары және жұмыс күндеріндегі жұмыс бағалары мақұлданды. Қаулы одақтық және автономиялық республикалардың Министрлер кеңестерін, өлкелік атқару комитеті мен облыстық атқару комитетін ауылшаруашылық жұмыстарды қадағалауды жүктеді. Бірақ тәжірибе колхозшыларға еңбекақыны ақшалай төлеу 1950 жылдары Солтүстік Қазақстан облысында орналасқан колхоздар енгізе бастады. ОКпленумы И.В. Сталиннің нұсқауына сүйене отырып, колхоздарда әр еңбекке қабілетті колхозшы мен колхозшы үшін жылына міндетті түрде жұмыс күндерін өндіру минимумы белгіленді (60-тан 100-ге дейін). Оны орындамаған жағдайда шаруалар колхоздан шығарылып, колхозшы құқығынан айырылып отырды. Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысының колхоздарында еңбек күндерін орындаудың осындай нормалары белгіленген. Ал жұмысшылар өз жалақысын ақшалай алды. Мысалы, "Луч Ленин" колхозындағы жалақы аға агроном үшін 750 рубльді, механик 640 рубль, мелиоратор 680 рубль, ветеринар орта есеппен 640-1030 рубль, ветеринарлық фельдшер 410-650 рубль болды [7, 83 п.]. Сондай-ақ, жұмысшылар дәнді дақылдардан – 15 пайыз, күріш пен күнбағыс – 5 пайыз, картоп пен көкөністер-15 пайыз адып отырды [8, 96 п.]. Колхозшыларға жұмыс күндерінде емес, рубльмен жалақы төлеу алғаш тәжірибесі енгізілген еді. 1950 жылы СҚО "Коминтерна", "Прогресс" (Измайловка ауылы) колхоздарын біріктіру туралы шешім қабылданды. Сталин атындағы колхоз бұл тәжірибені бірінші болып енгізді. Бұл колхоз шаруаларға жалақыны "таяқшалармен" емес, рубльмен төлеген еді.

Шаруалардың негізгі табысы үй шаруашылығында алынған өнімдер болды. Жеке учаскенің көмегі-мен олар өмір сүру үшін қаражаттың 60-тан 95 пайызға дейін алды. Жеке қосалқы шаруашылық шаруаларды ет, сүт, көкөніс, жұмыртқа, маймен қамтамасыз етті. Нарықта түскен өнімнің бір бөлігін сату арқылы олар ақша алды. Елүінші жылдарға қарай көптеген аудандарда және басқа да жақын аймақтарда шаруалардың бір отбасына орташа есеппен жеке шаруашылық 5.000 рубль табыс алып келгенін анық-тауға мүмкіндік береді. Егер сіз алынған табыстың құрылымына қарасаңыз, онда жұмыс күндері әр отбасы жұмыс уақытының 80-90 пайызын жұмсап, барлық кірістердің тек 11% алатындығын көре аласыз. [9, 2 б.]. Мемлекет колхоздар мен совхоздардың тұрғындарына тұрғын үй салу үшін, сондай-ақ жеке қосалқы шаруашылық жүргізу мақсатында жер учаскелерін беріп отырды. Учаскелердің өлшемдері 50 сотқаға дейін жетті. Мысалы, үлкен қалаларда тұрғындар жеке үй салу үшін 6-10 соттық жер алып отыр-ды. Ауыл тұрғындары өз учаскелерін бірнеше секторға бөлді. Бірінші секторда негізінен жеміс ағаштары отырғызылды. Ал басқа секторларда шаруалар ірі қара мен құс ұстады. Сондай-ақ, шаруалар көкөністер мен жеміс-жидектер өсірді. Ауыл тұрғындарының үшін басты мәселе өз өнімдерін базарларға жеткізу болды. Мемлекет колхоздар мен совхоздар тұрғындарының барлық қиындықтары мен қиыншылықтарын түсінді. Шаруалар өздері шығарған өнімдерін қалаларға барып сатты. Соғыстан кейінгі жылдарда көлік тапшы болатын. Сол себепті шаруалар арбалармен өнімдерін тасымалдады.

Қорытынды. Жалпы алғанда жеке қосалқы шаруашылықта жұмыс істеу күтілетін табыс алып келмеді. Шаруаларға көп жұмыс істеу қажет болды. Мемлекет колхоз және совхоз қызметкерлерінің еңбегін әрдайым тиісті деңгейде бағалай бермейді. 1960 жылдарға дейін жалақының орнына шаруалар жұмыс күндерін алып отырды. Колхоз өзі шығарған өнімді шаруалар арасында еңбекақы ретінде үлесті-ріліп отырды. Шаруаларға өздерінің күнделікті тұрмысында қолданатын заттарды сатып алу үшін ақша қажет еді. Ауыл тұрғыны қосалқы шаруашылықта алған өнімдерін сату арқылы табыс

тапты. Соғыс жылдарынан кейінгі уақыттың ауыртпалығы ауылдық жерлерге түсті. Шынында да, өнеркәсіп пен қала-ларды қалпына келтіру үшін азық-түлік өнімдері ауадай қажет еді. Ауылдарда, әсіресе кішкентай ауыл-дарда мектептер, балабақшалар мен клубтар жетіспеді. Ауылдардан қалаларға көшу үрдісі әрдайым жоғары болды. Колхоздар мен совхоздарда өмір сүру өте қиын болды. Қалаға оқуға баратын жастар колхоз төрағасынан арнайы рұқсат қағазын алатын. Сонымен қатар шаруалар өздерінің жұмыстарымен қалаға аттанатын болса да рұқсат қағазын алу керек болатын.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. *Примерный устава сельскохозяйственной артели от 17 февраля 1935 г, Госполитиздат, 1953 г. 56 с.*
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. <https://money.onliner.by/2022/04/17/trudodni-kak-sredstvo-ot-krizisov>
4. *Президиум Верховного Совета СССР указ от 13 июля 1948 года об изменении статей 8 и 23 и об отмене статьи 25 закона о сельскохозяйственном налоге.* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4700.htm
5. *Президиум Верховного Совета СССР указ от 15 июля 1948 года об изменении статей 10 закона о сельскохозяйственном налоге.* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4701.htm
6. *Солтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік архиві, ф – 1189, т – 1, іс – 1512, 83 - н.*
7. *Солтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік архиві, ф – 1189, т – 1, іс – 1368, 83 -н.*
8. *Солтүстік Қазақстан облысының мемлекеттік архиві, ф – 1189, т – 1, іс – 1487, 96-н.*
9. *Мұхамедов Рашид Алимович Приусадебные хозяйства колхозников в послевоенный период (1946–1953 гг.)* // <https://cyberleninka.ru/article/n/priusadebnye-hozyaystva-kolhoznikov-v-poslevoennyi-period-1946-1953-gg>.

Referens:

- 1 *Primernyi ustava selskohozäistvennoi arteli ot 17 fevralä 1935g, Gospolitizdat, 1953 g. 56 s.*
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. <https://money.onliner.by/2022/04/17/trudodni-kak-sredstvo-ot-krizisov>
4. *Prezidium Verhovnogo Soveta SSSR ukaz ot 13 iulä 1948 goda ob izmenenii statei 8 i 23 i ob otmene stati 25 zakona o selskohozäistvennom naloge.* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4700.htm
5. *Prezidium Verhovnogo Soveta SSSR ukaz ot 15 iulä 1948 goda ob izmenenii statei 10 zakona o selskohozäistvennom naloge.* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4701.htm
6. *Soltüstik Qazaqstan oblysynyñ memlekettik arhivi, f– 1189, t – 1, is – 1512, 83 - p.*
7. *Soltüstik Qazaqstan oblysynyñ memlekettik arhivi, f– 1189, t – 1, is – 1368, 83 -p.*
8. *Soltüstik Qazaqstan oblysynyñ memlekettik arhivi, f– 1189, t – 1, is – 1487, 96-p.*
9. *Muhamedov Raşit Alimovich Priusadebnye hozäistva kolhoznikov v poslevoennyi period (1946–1953 gg)* // <https://cyberleninka.ru/article/n/priusadebnye-hozyaystva-kolhoznikov-v-poslevoennyi-period-1946-1953-gg>